

کارهای علمی درباره فرهنگ اسلامی

در خارج از اسلام

مقالات و بررسیها مایل است برای اطلاع اهل مطالعه از کتابهای با ارزشی که در خارج از ایران درباره فرهنگ اسلامی به چاپ میرسد نیز اطلاعاتی در اختیار خوانندگان خود بگذارد. و اینکه معرفی چند کتاب از این نوع.

این کتابها در آلمان تصحیح و چاپ و یاتألیف شده.

کتاب الجیم تألیف ابو عمر و الشیبانی - اثر پر ارزشی در فن لغت نویسی چاپ مونیخ در سال ۱۹۶۸ میلادی، بکوشش دیم و رنو. ابو عمر الشیبانی در سال ۷۴۰ میلادی تولد یافت و در سال ۸۲۸ میلادی درگذشت. او در کوفه و بغداد بسر میرد و یکی از برجسته ترین زبان شناسان عصر خویش بشمار میرفت. المفضل الضبئی گرد آورنده معروف شعر قدیم عربی استاد وی بود و ابن السکیت، ابو عبید و احمد بن حنبل از شاگردانش محسوب میشدند. ابو عمر و آثار متعددی بیادگار گذاشت اما تنها کتابی که از او بمانده رسیده کتاب الجیم است که نسخه ذقیمت خطی آن در حدود سال ۱۰۰۰ با نهایت دقت در عراق نگاشته شده.

کتاب الجیم فرهنگست شامل واژه های کمیاب که به ترتیب الفبای عربی در ۲۸ باب ترتیب یافته است ولی در باب ها رعایت هیچ ترتیبی نشده است. از مطالعه کتاب چنین استنباط میشود که ابو عمر و آن را بپایان نرسانیده و انتشار آن نیز در زندگی وی صورت نگرفته است. کلماتی که در این فرهنگ معنی شده از اعراب بادیه نشین جمع آوری گردیده و ۴۳۰۰ بیت

* بنقل از Mundus. ج ۵. ش ۴/۱۹۶۹ ترجمه از دکتر شهریار تقوی معلم دانشکده

از سرایندگان قدیم عربی مخصوصاً رجزگویان نیز بعنوان شاهد در آن آورده شده است .

کتاب **الجیم** بعلت اینکه کمتر مورد استفاده مردم بوده و در دسترس عده محدودی از زبان شناسان اخیر قرار گرفته مطالب آن برای اغاب دانش پژوهان تازگی دارد و برای جمیع علاقمندان بزبانده اسی دارای اهدیت فراوان است . همچنین تعداد قابل توجهی از ابیاتی که قبلاً کسی از آنها اطلاعی نداشت از شاعرانی از قبیل لبیدالطفیل و ذوالرمله و اوس بن حجر و سخنوران دیگری از درجه دوم که حتی اسامی آنها نیز ناآشناست در آن وجود دارد . بدین ترتیب کتاب **الجیم** را میتوان گنجینه ای از اطلاعات درباره شاعران قدیم و دیوانهای از میان رفته و اشعار چادر نشینان عرب نیز قلمداد نمود . آقای و . دبیم با تصحیح کتاب **الجیم** که بانهایت دقت صورت گرفته خدمت ارزنده ای بتاریخ زبان شناسی عربی انجام داده است . این اثر که به موضوع تنگ فرهنگ نویسی مربوط است مطالب وسیع تری را نیز دربر گرفته و بطور مثال این اعتقاد را که نیاز به تفسیر مطالب قرآن فن لغت نویسی را در عربی بوجود آورده است رد می کند .
دو زنت دکتر مانفرد

*

فهرست نسخ خطی شرقی در آلمان جلد ۱۴ مربوط به نسخ خطی فارسی . نگارنده : ولهلم هائیتز تصحیح کننده : ولهلم آیلر

در ظرف سال گذشته مجله « موندوس » چندین بار توجه علاقمندان را به عملی ساختن یکی از مهمترین برنامه های علمی و تحقیقاتی آلمان بعد از جنگ جلب نموده بود ، یکی از آن برنامه های علمی عبارت بود از تهیه و طبع فهرست های نسخ خطی شرقی موجود در آن کشور . چاپ فهرست های مزبور وارد مرحله عمل گردید و چهار جلد از آنها اکنون آماده مطالعه است . این کار زیر سرپرستی انجمن خاورشناسی آلمان صورت میگیرد و انجام کارهای اداری آن بعهده ولف گانگ واث ، یکی از مدیران انجمن

مزبور میباشد. انجمن خاورشناسی آلمان بمنظور تشویق تحقیقات علمی تنظیم فهرستهای نسخ خطی شرقی را جزو برنامه‌های فوری خود قرار داده و بدینوسیله هزینه چاپ آنها تضمین گردیده است.

پس از جنگ جهانی دوم مجموعاً در حدود ۴۵۰۰۰ (چهل و پنج هزار) نسخه خطی شرقی در آلمان وجود داشته که تا آن موقع یا فهرست‌های آنها تهیه نشده بود و یا فهرست‌های آنها نقائصی داشت و نیازمند اصلاح و تکمیل بود. هدف تدوین فهرست‌ها در اختیار گذاشتن گنجینه‌های علمی برای علاقمندان است، گنجینه‌هایی که برای جمیع خاورشناسان جهان و دانش‌پژوهان در امور تحقیقاتی ارزش فراوانی دارد. و بویژه برای کشورهای که بنحوی از حیث تاریخ و فرهنگ و ادب خویش مستقیماً بآن کتابها مربوط هستند اهمیت آنها فوق‌العاده زیاد است. در حال حاضر در حدود پنجاه نفر از خاورشناسان داخلی و خارجی که هر کدام از آنها در رشته‌ای مهارت دارند مشغول تحقق بخشیدن به این طرح میباشند. عده‌ای از آنها جوانانی هستند که سالها به فهرست‌نویسی اشتغال ورزیده و در نتیجه ممارست و مهارت در امور محوله ورزیدگی پیدا کرده‌اند. ادبیات در شرق وسعت زیادی دارد و هنوز معرفی آن بسبب جدید علمی بمیزان عالی صورت نگرفته است و بهمین علت اشکالاتی در راه خاورشناسی وجود دارد و یکنفر خاورشناس اغلب مجبور است به نسخ خطی مراجعه نماید. در این صورت ثمرات مساعی فهرست‌نویسان مزبور از نظر شخص اهل تحقیق و خاورشناس نهایت اهمیت را حایز است.

برنامه عمومی طرح مزبور که شامل تهیه فهرست‌های کتب خطی موجود در آلمان میباشد این است که فهرست‌ها بر حسب تعداد زبانها به ۲۹ جلد تنظیم گردد. زبان‌هایی که تعداد کتب در آنها در کتابخانه‌های آلمان زیاد است جلد فرعی نیز خواهند داشت و هر کدام از مجلدات فرعی آنها حاوی چندین صد صفحه خواهد بود. تعداد مجموع چنین مجلدات حتماً به صد خواهد رسید بعلاوه از نظر توسعه کاریک سری فهرست‌های ضمیمه‌ای نیز در نظر گرفته

شده است که شامل نتایج تحقیقات بعدی خواهد بود. تا بحال رو به مرفته ۳۴ جلد کتاب فهرست (اصلی، فرعی و ضمیمه‌ای) انتشار یافته است. قسمت اول فهرست نسخ خطی فارسی شامل توضیحاتی بقلم ولهلم هاینز است و ولهلم آیلر آن را تصحیح نموده است و هر دو نفر وابسته به دانشگاه وورتسبورگ هستند. فهرست مزبور توضیحات و شرح چهار صد نسخه از هم مجزا را دارا است. فعلا در آن نسخه‌های مختلفی توضیح داده نشده و بیشتر نسخه‌هایی که در آن فهرست توضیح داده شده است متعلق به کتابخانه ملی شهر ماربورگ میباشد. مقداری از نسخه‌ها از کتابخانه دانشگاه توینگن است. این نسخه‌ها در بین سالهای ۱۸۸۸-۱۹۴۲ میلادی از کتابخانه ملی گرفته شده است.

از حیث مطالب یک سوم مجموع نسخ خطی شامل کتب شعری است و آن مهمترین قسمت بشمار میرود. کتب فقه و تصوف و مباحث فرق که حاوی در حدود یک چهارم تعداد مجموع کتب میباشد در ردیف دوم قرار دارد. رشته‌های دیگر علوم از نظر تعداد آثار بترتیب عبارتند از تاریخ، تعلیم و تربیت، طب، هیئت و نجوم، فن شعر، بدیع، انشاء نگاری، لغت، جغرافیا، شکار، ورزش و بازیها، کان شناسی، تجارت، حسابداری و تعبیر خواب.

قدیمترین نسخه که در فهرست مورد بحث شرح و توضیح داده شده متعلق به سال ۱۱۶۳ میلادی است. این نسخه درباره استعمال اصطلاحات و اثر عیوب الحسیب الطبری میباشد. نسخه دوم از حیث قدمت متعلق به قرن سیزدهم میلادی است. نه نسخه از قرن چهاردهم و ۷۱ نسخه نوشته قرن نوزدهم میلادی است. به دنبال این اولین فهرست نسخ خطی فارسی فهرستهای دیگر نیز نوشته میشود و در تهیه آنها با ولهلم هاینز همکاری خواهد کرد.

فرهنگ زبان خوارزمی از روی نسخه خطی «مقدمه الادب»

تألیف زمخشری تنظیم بنزینک یوهانس Benzing Johannes

خوارزم اسمی است که در قدیم و قرون وسطی به سرزمینی که در سواحل جنوبی آمودریا واقع و امروز بین ترکمنستان و ازبکستان (اتحاد جماهیر شوروی) تقسیم شده است داده میشد. از اواخر قرون وسطی ترکی زبان عمومی مردم آن نواحی بوده است ولی پیش از آن چنانکه از بررسی ها و تفحصات پیرامون آثار باقیه بر می آید زبانی که در آنجا رواج داشته به گروه زبانهای ایرانی مربوط بود. آثار تاریخی که از دست غارتگری روز-گار بجا مانده و تا بحال شناخته شده است جهت روشن شدن کلیه امور تاریخی کافی نیست و بهمین علت هر کشف جدیدی که صورت میگیرد و هر اطلاع تازه ای که در این زمینه ها بدست می آید ارزشی دارد و مورد توجه خاص محققین و بویژه ایران شناسان قرار میگیرد.

متخصص زبان و ادبیات ترکی استاد زکی ولیدی توغان در این زمینه کشف جدیدی کرده و متن کاملی از کتاب «مقدمه الادب» لغت نامه عربی تألیف فقیه و زبان شناس بنام خوارزم زمخشری (۱۱۴۴ تا ۱۰۷۵ م.) را بزبان خوارزمی بدست آورده و در سال ۱۹۵۱ م. از روی عکس آن را بچاپ رسانیده است. در باره وضع اولیه مقدمه الادب که زمانی مورد استفاده زیاد مردم بود اطلاعاتی در دست نیست اما تعدادی از نسخ خطی آن کتاب که الان در دسترس ماست حواشی بزبانهای فارسی، ترکی، مغولی و حتی به خوارزمی دارد و این امر حاکی از آنست که در قرون وسطی عموم مردم در جهان اسلام توجه به کتاب مقدمه الادب داشته اند.

این کتاب قبلاً نیز موضوع تحقیق علمی برای عده ای از دانش پژوهان بوده است. مخصوصاً «ج. ج. ویت نرتائین» در سال ۱۸۵۰ میلادی با مقابله با هفت نسخه خطی از این کتاب سه قسمت مهم ابتدائی آن را با

متن و حواشی فارسی و تفسیرهای عربی به ضمیمه فرهنگی (عربی - لاتینی) انتشار داده است.

در کتاب مورد بحث یوهانس بنزینگ استاد دانشگاه ماینز (آلمان) متن عربی - خوارزمی مقدمه‌الادب را که پر و فسور توغان قبلابچاپ رسانید بود با توجه به اطلاعات مطالب نسخه چاپی «وینتر تائین» بمنظور کمک و تحقیقات بعدی مرتب و منظم ساخته است. بدین ترتیب او معنای تعدادی از کلمات زبان خوارزمی را با مقایسه آنها با مرادف عربی فارسی ولاتین با دقت و قاطعیت بیشتری بیان داشته و بدین وسیله خدمت ارزنده‌ای در راه تحقیق دروازه - شناسی مربوط به زبان خوارزمی انجام داده است.

در نظر است سیاهه کلمات آن زبان بترتیب هجائی و باشکلهای گوناگون دستوری آنها همراه با جدول الفاظ آلمانی به خوارزمی (در جلد دوم) چاپ شود. برکسیکه کتاب مورد بحث را مطالعه میکند لازم است نظرات و انتقادات ا.چ. گروتسفلد را نیز در این مورد که در مجله آلمانی «در اسلام» شماره ۴۴ سال ۱۹۶۸ م صفحات ۲۵۰ - ۲۵۳ - ۳۰۴ - ۳۰۶ بطبع رسیده مطالعه کند. این کتاب در موقع چاپ کتاب مقدمه‌الادب در دسترس بنزینگ یوهانز نبوده است. از دکتر هانز مولر

عقیده توکل در تصوف اولیه : نگارنده رابرت بندیکت مطالعات در زبان، تاریخ و تمدن خاور اسلامی (جلد سوم)

عقیده توکل بخدا از عقایدیست که در تاریخ اسلام نقش قابل ملاحظه‌ای را ایفا نموده است. تعبیرات وسیع و تفسیرات متنوع و گوناگونی که در ظرف قرنهای متمادی درباره این عقیده بعمل آمده نه فقط مباحث ضد و نقیض و نظرات متباینی بوجود آورده بلکه مستقیماً در نحوه زندگانی عده زیادی از مردم مسلمان نیز تأثیر گذاشته است. بسیاری از زاهدان و متصوفان نیز جنبه منفی آن یعنی اهمال و بیکارگی را از آن نتیجه گرفتند.

نگارنده کتاب مورد بحث که از طرف دانشگاه « باسل » بعنوان مقاله تحقیقی پذیرفته شده عقیده توکل به خدا و جنبه های مختلف آن را مورد بررسی قرار داده است. او با ارزیابی و موشکافی های دقیق در مورد مطالب وسیعی که از روی کتب ماخذ انجام داده کوشیده است تا پیرامون جنبه های مختلف موضوع توکل تجزیه و تحلیلی بعمل آورد و مخصوصاً چگونگی و کیفیت آن را در قرون اولیه تاریخ اسلام بیان نماید.

مطالعه این کتاب محققانه خواننده را متوجه برخی از پرسشها می سازد ولی در عین حال بوی بصیرت کاملی در مورد روح حقیقی دین اسلام با تمام جزئیات و مقاصد نهائی آن می بخشد، و این حقیقت را نیز بازگو میکند که مسلمانان در طی قرنهای در راه حق جوئی و درک مفاهیم حقیقی او امر الهی با چه عشق و علاقه و جدیتی جستجو میکردند. دکتر هانز مولر